

Typy politických režimů

Komparatistika

FSS MU 2016/17

Doc. Marek Rybář, PhD.

Demokracie a nedemokracie

- do začiatku 70.-tych rokov 20. storočia tvorili demokratické režimy vo svete relatívne malú a homogénnu skupinu
- nedemokratické režimy boli nielen početnejšie, ale aj oveľa rôznorodejšie
- po tretej demokratizačnej vlnе narástol nielen počet demokratických režimov (zhruba 2/3 všetkých štátov sú demokracie

Tretia demokratizačná vlna

- začala v roku 1974 v Portugalsku, zahŕňala Latinskú Ameriku a vrcholila pádom komunistických režimov v rokoch 1989/90
- snahy o presnejšie definovanie demokracie
- a pochopenie rozdielov medzi demokraciami:
- v ich legitimitate, stabilite a výkonnosti

Rozdiely medzi demokraciami

Lijphart (1984, 1999)

- uchopiť rozdiely medzi demokraciami
- Lijphart: väčšinové vs. konsenzuálne
- 1. typ exekutívy (koncentrácia vs. zdieľanie moci),
- 2. exekutívno-legislatívne vzťahy (dominancia exekutívy vs. rovnováha),
- 3. stranický systém (dvojstranický vs. viacstranický),

Rozdiely medzi demokraciami Lijphart (1984, 1999)

- 4. volebný systém (väčšinový vs. pomerný),
- 5. reprezentácia záujmov (pluralistická vs. korporativistická),
- 6. typ štátu (unitárny a centralizovaný vs. federatívny a decentralizovaný),
- 7. legislatíva (jednokomorová vs. dvojkomorová),
- 8. ústava (flexibilná vs. rigidná)

Rozdiely medzi demokraciami Lijphart (1984, 1999)

- 9. kontrola ústavnosti (parlamentná suverenita vs. ústavný súd),
- 10. centrálna banka (závislá vs. nezávislá od exekutívy)
- inštitúcie "predvídateľne" súviseli iba v obmedzenom počte prípadov (Británia, Barbados, resp. Belgicko a Švajčiarsko)

Rozdiely medzi demokraciami Lijphart (1984, 1999)

- v ostatných krajinách zmes "konsenzuálnych" a väčšinových inštitúcií, PRETOŽE:
- inštitucionálne rámce vznikajú v rozličných obdobiach, a za iných historických okolností, pričom ich odlišné "logiky" fungovania koexistujú
- difúzia rozličných inštitucionálnych riešení, ktorými sa štáty navzájom inšpirujú

Rozdiely medzi demokraciami Lijphart (1984, 1999)

- inštitúcie odrážajú relatívnu mocenskú pozíciu vplyvných aktérov v čase inštitucionálnej inovácie
- zvolené riešenia nesmerujú (len) k zvýšeniu efektívnosti verejných politík,
- ale aj k zachovaniu mocenskej pozície a preferencií (prežitia) ich "autorov"

Huntington: demokratizačné vlny

- tri vlny demokratizácie, vždy nasledované reverznými protidemokratizačnými vlnami
- 1. 1826-1926 (nasledované fašistickou reverziou),
- 2. 1945-1960s/70s
- 3. 1974-1989 (nasledované reverznou vlnou už do r. 2000)

Dôsledky rozšírenia demokracií

- debata o vplyve (makro)inštitúcií na politický aj socioekonomický vývoj (napr. prezidentské vs. parlamentné)
- tento vývoj viedol v jeho akademickej reflexii k pojmovému zmätku
- demokracie s prídavnými menami/charakteristikami: volebná, delegatívna, neliberálna, atď.

Ako chápať demokraciu?

- procedurálne a substantívne definície demokracie
- procedurálne sa zameriavajú na to, ako je režim organizovaný a aké procesy vedú k zabezpečeniu reprezentácie občanov, zúčtovateľnosti volených zástupcov a legitimity režimu
- typickým príkladom je definícia J. Schumpetera

Schumpeter: procedurálna definícia

- hovorí o "slobodnej súťaži o voličské hlasy"
- mechanizmus, ktorým si občania vyberajú svojich vládcov (a ktorým ich vymenia)
- „inštitucionálne usporiadanie na tvorbu politických rozhodnutí, ktorými jednotlivci získavajú moc rozhodovať, a to prostredníctvom súťaže o hlasy voličov“

Substantívne definície demokracie

- zdôrazňujú policy (substantívne) ciele, ako je rovnosť, inklúzia, férovosť atď
- samotné pravidlá nestačia, dôležité sú aj "výstupy" demokratického režimu
- Dahl: substantívne a procedurálne aspekty je ťažké empiricky odlišovať
- jednoduchšie je skúmať procedúry
- pre takto (procedurálne) definované režimy zavádza termín **polyarchia**

Dahl: Polyarchia

- 1. vládcovia sú volení,
- 2. v slobodných a spravodlivých voľbách,
- 3. s univerzálnym volebným právom,
- 4. so širokým právom kandidovať vo voľbách,
- 5. kde je garantovaná sloboda prejavu,
- 6. sú dostupné alternatívne zdroje informácií,
- 7. a občania sa môžu združovať do organizácií (strany a organizované záujmy),
- 8. pričom sú to volení zástupcovia, ktorí aj de facto rozhodujú

Dahl a Schumpeter

- rozdiely medzi Schumpeterovou a Dahlovou definíciou sú obrovské, aj keď sú obe procedurálne
- Schumpeterova definícia sa díva primárne na voľby (v tomto na ňu nadväzuje a mierne ju rozvíja Freedom House)
- v Dahlovej definícii pribúdajú ústavné garancie a kontrola volených zástupcov

Dimenzie demokracie

- jedna dimenzia obsahuje rolu "ľudu" (demos): združovanie občanov, slobodné voľby, sloboda prejavu a vláda odvodená od rozhodnutia ľudu
- druhá (ústavná) dimenzia zdôrazňuje limity vládnutia, garancie práv a "brzdy a protiváhy"
- dôležité pre chápanie rozdielov medzi demokratickými režimami po tretej demokratizačnej vlne

Demokracie po tretej vlne

- liberálne demokracie napĺňajú obe dimenzie
- neliberálne demokracie sú typické formálnym demokratickým procesom (voľby), ale s výraznými problémami pri garantovaní ústavných slobôd a limitovaní exekutívnej moci

ODonnell: Delegatívne demokracie

- v Latinskej Amerike silno majoritárske
- konajú sa v nich slobodné voľby
- ale po nástupe k moci existujú len malé obmedzenia držiteľa výkonnej moci
- podobné charakteristiky dobre vystihovali napr. aj režim v Rusku a ďalších častiach sveta
- demokratizácia v mnohých krajinách znamená primárne (slobodné) voľby

Dahl:

Ako sa demokracie menili v čase?

- **1. inkorporácia:**
- postupné začleňovanie dospeljej populácie medzi voličov,
- odstraňovanie rozličných obmedzení (pohlavie, vek, majetkové, vzdelanostné a rasové prekážky - J. Afrika 1994)

Dahl: Transformácia demokracie

- FRA, NEM, ŠVAJ- všeobecné volebné právo pre mužov od r. 1848, USA 1870
- právo žien voliť sa rozširovalo pomalšie: všeobecné volebné právo pre celú dospelú populáciu (teda aj pre ženy) - Nový Zéland 1883, Austrália 1902, Fínsko 1907, Švajčiarsko 1971
- ďalej už len znižovanie veku garantujúceho právo voliť, typicky z 25 na 21 a 18, prípadne dnes až na 16 rokov

Dahl: Transformácia demokracie

- **2. reprezentácia:** právo vytvárať politické organizácie (strany) a reálne získanie zastúpenia v parlamente
- v mnohých kontextoch totožné so zavedením pomerných volebných systémov
- často v dôsledku narastania sily pôvodne vylúčených politických strán
- často zavedenie v čase rozširovania volebného práva - Fínsko 1907, Holandsko 1917, Nemecko 1918

Dahl: Transformácia demokracie

- **3. úspech organizovanej opozície**
- situáciu, keď všetky významné systémové sily/strany sú akceptované ako alternatívy schopné vládnuť
- socialisti vo vláde: nikdy v USA, Kanade a Luxembursku
- prvýkrát v Austrálii v roku 1904
- socialisti v Európe (Rakúsko, Nemecko, Británia, Fínsko, Nórsko) medzi vojnami

Ako vzniká demokracia?

- socioekonomické modely (modernizácia)
- D. Rustow: dynamický model tranzície
- na demokraciu nie sú potrební demokrati
- kľúčom je mocenská rovnováha medzi súperiacimi elitami o moc a zdroje
- ak rovnováha trvá veľmi dlho, dohodnú sa na (nenásilnej) forme riešení konfliktov: voľby
- konsenzus elít na procedúrach riešenia konfliktov

Nová transformácia demokracie?

- nespokojnosť občanov s niektorými aspektami jej fungovania a klesajúca miera občianskej participácie
- klesá účasť na voľbách, oslabuje sa identifikácia voličov so stranami, prepád členstva v stranách
- nezáujem o politiku = nárast popularity "nepolitických"/expertných riešení problémov verejnej politiky

Nová transformácia demokracie?

- nezávislé agentúry, regulačné orgány, centrálné banky alebo externí aktéri ako EÚ
- status politikov a fungovanie demokratických inštitúcií sa stali predmetom politickej súťaže
- presun rozhodovania smerom k voličom (referendá, participačné formy rozhodovania atď) alebo na nestraničné inštitúty (regulačné orgány, agentúry, EÚ a pod.)

Nová transformácia demokracie?

- v oboch prípadoch klesá dôležitosť klasických nástrojov politickej súťaže (voľby, strany)
- klesá tiež dôležitosť politickej súťaže všeobecne
- nová situácia: ani Dahlova ani Schumpeterova definícia ju nedokážu postihnúť a vyrovnať sa s ňou

Nedemokratické režimy

- autoritárske režimy boli samozrejmosťou až do moderných čias, väčšina z týchto režimov boli dedičné monarchie
- transformácia nedemokratických režimov po prvej vlne demokratizácie
- na konštitučné monarchie (so stále významnými právomocami panovníka) alebo na polodemokratické republiky

Nedemokratické režimy

- vznik moderných diktatúr, t.j. režimov, v ktorých vládol buď jednotlivec (diktátor) alebo organizácia (strana)
- **personálne diktatúry:** Cézar, Cromwel, Napoleon, tento príklad nasledovalo v 19. storočí množstvo vojenských lídrov, prevažne v nových štátoch Latinskej Ameriky
- neskôr prípady diktatúry, ktoré boli "organizačné": prípady vlády armády

Nedemokratické režimy

- inou modernou formou diktatúry organizácie je **vláda jednej strany**
- po Leninovej smrti sa aparát strany dostal pod kontrolu Stalina, prvý prípad osobnej diktatúry šéfa politickej strany
- v rovnakom čase vzniká nový typ vlády jednej strany fašistického typu (Mussoliniho Taliansko a Hitlerovo Nemecko)

Nedemokratické režimy

- Druhá svetová vojna viedla k ich pádu, ale (ne)priamo prispela k rozšíreniu komunistických režimov globálne (Severná Kórea, Čína, východná Európa)
- dekolonizácie 1950-1970 viedla k vzniku ad hoc diktatúr, často inovatívnych v ich ideologických základoch, napr. "africký socializmus"

Nedemokratické režimy po 3. vlně

- po skončení tretej demokratizačnej vlny došlo k ďalšiemu rozvoju nedemokratických režimov, ktoré s často "maskované" ako demokracie:
- 1. buď nahradili vládu jednej strany údajne demokratickým (multistraníckym) systémom, alebo
- 2. nahradili ideologickú legitimitu "demokratickou" legitimitou, na základe údajných súťaživých multistraníckych volieb

Dimenzie nedemokratických režimov

- 1. kto v nich vládne
- 2. aké oprávnenie na vládnutie prezentujú
- 3. akými prostriedkami kontrolujú moc

A. Kto vládne?

- **1. personálna moc**
- vládnuci monarcha
- líder diktátorskej organizácie,
- diktátor "prezlečeného" za demokrata
- **2. organizačná moc**
- armáda,
- strana

1. Vládnuci monarcha

- má reálnu moc, ktorá sa približuje dnešným diktátorom
- v arabskom svete, konkrétne v Saudskej Arábii, Spojených arabských emirátoch a Ománe, čiastočne aj Jordánsko (kde je monarchova moc viac obmedzovaná)
- nejde o tradičnú legitimizáciu a pokračovanie historických monarchických línií, ale o moderné politické režimy

1. Vládnci monarcha

- Nerastné suroviny
- Herb (1999): dynastická kráľovská rodina môže odstrániť nekompetentného vládcu a nie je viazaná primagenitúrou
- dynastické kráľovské rodiny tak dokážu prísť k zhode a nedávajú tak šancu "outsiderom", napr. Armáde

2. Personálny líder (diktátorskej organizácie)

- nespochybniteľní diktátori, aj keď ich moc vznikla a opiera sa o politickú organizáciu
- Mao vs. dnešní vysokí čínski predstavitelia
- Mao kontroloval stranu ako vlastný nástroj moci, personálni lídri dosiahli obrovský stupeň autonómie od vlastnej strany
- Znakom autonómie je často rodinné následníctvo (Severná Kórea, Sýria)

3. Diktátor v demokratickom prezlečení

- Po Tretej vlne diktátori málokedy tvrdia, že nezavedú demokratické procedury
- latinskoamerickí populistickí prezidenti, po prevzatí moci uskutočnili "autogolpe"/self-coup - prevzatie skoro absolútnej moci
- voľbách získajú moc a legitimitu transformujú na osobnú moc, snažia sa manipulovať polosúťaživé voľby (Peru, Venezuela)

4. Vláda armády (vojenská diktatúra)

- od 50.-tych do 70.-tych rokov sa uskutočnilo vyše tridsať vojenských prevratov v krajinách vtedajšieho tretieho sveta – „štandardná forma“
- Finer (1970): rozlišoval medzi priamou vládou armády, kde rozhoduje vojenská junta (rada), a skrytou vojenská diktatúra, kedy armáda vládne nepriamo prostredníctvom zákulisného vplyvu na civilnú moc

5. Vláda jednej strany

- menej časté ako vojenské diktatúry, ale zato trvácnejšie
- komunistické a fašistické režimy, ale aj ideologicky ťažšie klasifikovateľné režimy v Treťom svete (typicky Afrika)
- iracký režim strany Baas Saddáma Huseina, v Latinskej Amerike vláda PRI v Mexiku (1940-1990) alebo Sandinisti v Nikarague

B. Aké majú oprávnenie vládnuť

- Dnes odvodzujú svoje oprávnenie od nejakej formy náboženskej alebo ideologickej legitimacy, prípadne tvrdia, že disponujú demokratickou legitimitou
- **náboženská** legitimizácia sa v moderných časoch objavila po iránskej islamskej revolúcii - nová ústava obsahovala religiózne elementy, úrad pre duchovného vodcu revolúcie Chomejního, po jeho smrti prešiel na Chameneího

B. Aké majú oprávnenie vládnut'

- v súčasnosti je v zárodkoch legitimizácia Islamského štátu ISIS, ktorý kontroluje vlastné územie (Irak, Sýria) a plánuje vydávať už aj vlastnú menu, na čele stojí politický a náboženský vodca – kalif
- **ideologická** legitimizácia v 20. storočí takmer úplne nahradila náboženskú
- komunistické a fašistické režimy

B. Aké majú oprávnenie vládnut'

- aj niektoré **vojenské či personálne** diktatúry sa odvolávali na ideologické oprávnenie
- Egypt 1952, plukovník Násir tvrdil, že armáda konala ako dočasný "predvoj revolúcie",
- podobne plukovník Kadáfí v r. 1969
- nedemokratické režimy často tvrdia, že používajú demokratické nástroje, prípadne že pripravujú ich zavedenie alebo obnovenie

B. Aké majú oprávnenie vládnut'

- napr. vojenský prevrat v Barme r. 1988 viedol k "zavedeniu" demokratických procedúr v roku 2011, takže "dočasnosť" trala viac ako dve desaťročia
- nesúťaživé alebo polosúťaživé voľby
- Čína je oficiálne multistranícky režim (osem strán okrem komunistickej)
- v Kazachstane, Azebajdžane a ďalších stredoázijských krajinách sú zase časté bábkové strany a kandidáti, zdanie súťaže

C. Ako kontrolujú moc

- Totalitný: výraz používaný B. Mussolinim v 20.-tych a 30.-tych rokoch 20. storočia
- Snaha o totálnu transformáciu ľudskej prirodzenosti prostredníctvom kontroly všetkých aspektov života
- bola ideológia, ktorá nielen zdôvodňovala, ale aj ponúkala návod
- Spočiatku vyzdvihovaná úloha lídra v totalitných režimoch

C. Ako kontrolujú moc

- po Stalinovej smrti sa väčšia pozornosť iným aspektom ich fungovania, s kritikou kultu osobnosti Stalina výrazne zmiernila (relatívne) úloha teroru a tajnej polície
- ciele totalitnej ideológie ostávali skôr v rovine ašpirácií než že by presne vykresľovali realitu komunistických a fašistických režimov
- Severná Kórea lepší príklad než ZSSR a nacistické Nemecko

Totalitný vs autoritársky

- rozdiel medzi totalitnými a **autoritárskymi** režimami po prvý raz systematicky sformuloval Juan J. Linz (1970)
- prítomnosť obmedzeného politického pluralizmu
- absencia rozpracovanej ideológie, prípadne jej chýbajúca relevantnosť pre aktivity režimu
- absencia politickej mobilizácie
- predvídateľné (obmedzené, nie neobmedzené alebo ľubovoľné) vodcovstvo malej skupiny alebo jednotlivca

Posttotalitný a sultánsky režim

- neskôr spolu so Stepanom (1996) identifikovali aj post-totalitný typ, t.j. oslabený totalitný režim, ktorý viditeľne nenapĺňa ciele vlastnej organizácie
- s rovnakým autorom aj razili pojem "sultánske" režimy, ktorý charakterizoval absolutistické personálne diktatúry,
- nielen chýbala ideologická motivácia totalitných vládcov, ale v ktorých boli hlavnými motiváciami podporovateľov ako strach, tak aj „chamtivosť“

Nástroje kontroly

- totalitné aj autoritárske režimy používajú celú škálu nástrojov na kontrolu spoločnosti a štátu tam, kde "zlyháva" ideologická legitimizácia
- Politická polícia s cieľmi 1. zhromažďovanie informácií od informátorov, resp. počas výsluchov, 2. tresty, ktoré siahajú od popráv a "zmiznutia" politických protivníkov po zmarenie ich kariérnych a životných cieľov

Vojenské diktatúry

- vojenské diktatúry používajú ako nástroje kontroly jednak juntú a jednak vyhlasovanie stanného práva
- policajné a súdne právomoci sú prenesené na armádu, vojaci potom patrolujú v uliciach
- niektoré vojenské diktatúry priamo menovali svojich zástupcov do kľúčových pozícií vo vláde, štátnej správe

Systemy vlády jednej strany

- systémy vlády jednej strany využívali stranícku štruktúru a členstvo na dodatočnú kontrolu spoločnosti a na kontrolu implementovania politických rozhodnutí
- v tomto zmysle Politbyro je ekvivalentom junty a členovia strany ekvivalentom vojakov v uliciach vo vojenských diktatúrach